

Отримано: 12 травня 2025 р.

Прорецензовано: 14 травня 2025 р.

Прийнято до друку: 16 травня 2025 р.

e-mail: tetiana.chernous@oa.edu.ua

vitalii.hlivchuk@oa.edu.ua

DOI: <http://doi.org/10.25264/2415-7384-2025-18-151-157>

Черноус Т. Ю., Глівчук В. О. Безпечне освітнє середовище як основа запобігання насильству в школах та університетах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. № 18. С. 151–157.

УДК: 159.92

Черноус Тетяна Юріївна,

доктор філософії зі спеціальності 053 Психологія, старший викладач кафедри психології

Національного університету «Острозька академія»

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-4719-8256>**Глівчук Віталій Олексійович,**

студент спеціальності 053 Психологія

Національного університету «Острозька академія»

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0009-0005-8248-4823>

БЕЗПЕЧНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ОСНОВА ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ В ШКОЛАХ ТА УНІВЕРСИТЕТАХ

Стаття присвячена дослідженню проблем, пов'язаних із тематикою насильства у сучасному освітньому середовищі та огляду сучасних тенденцій превенції насилля та роботи з агресією. Ключові чинники, щодо виникнення насильницьких проявів серед учнів і студентів розглянуто у світлі військових подій в Україні. У рамках дослідження ефективності сучасних превентивних стратегій запобігання проявів агресії та насильства проаналізовано вплив тренінгової програми “DrumPower”. Для оцінки динаміки змін застосовано стандартизовані психодіагностичні методики: опитувальник рівня агресивності Басса-Даркі для визначення усвідомлених агресивних тенденцій та проєктивний тест «Руки Вагнера» для аналізу глибинних когнітивних установок щодо насильницької поведінки. Відповідно до результатів дослідження у учасників встановлено зниження рівня агресивності, зростання комунікативних навичок та покращення здатності до емоційної саморегуляції, що підтвердило ефективність запропонованої програми у контексті запобігання насильству в сучасному освітньому середовищі.

Ключові слова: агресія, насильство, булінг, безпечне освітнє середовище, емоції, превенція насилля, музична терапія.

Tetyana Chernous,

PhD in Psychology (Specialty 053),

Senior Lecturer of the Department of Psychology

National University "Ostroh Academy"

ORCID-ID: <https://orcid.org/0000-0003-4719-8256>**Vitaliy Hlivchuk,**

Student in the specialty Psychology

National University "Ostroh Academy"

ORCID-ID: <https://orcid.org/0009-0005-8248-4823>

SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AS A BASIS FOR PREVENTING VIOLENCE IN SCHOOLS AND UNIVERSITIES

This article explores the pressing issue of violence in the modern educational environment, particularly in the context of the ongoing war in Ukraine. It examines key factors that contribute to violent behavior among students and provides an overview of contemporary trends in violence prevention and aggression management strategies. Special attention is given to the implementation of intervention programs aimed at fostering emotional self-regulation, reducing aggression, and improving social interactions.

A key focus of the study is the analysis of the “DrumPower” training program, designed as a preventive measure against aggression and violence in educational settings. This program incorporates elements of music therapy, rhythmic coordination, and group interaction to enhance students' emotional resilience and reduce hostile tendencies. The study investigates its impact on aggression levels and social behavior among participants.

To assess the program's effectiveness, standardized psychodiagnostic methods were employed, including the Bass-Darkie Aggression Level Questionnaire, which measures perceived aggressive tendencies, and the Wagner Hands Projective Test, which evaluates deep-seated cognitive attitudes toward violent behavior.

The findings indicate a significant decrease in aggression levels among students who participated in the program, along with improvements in communication skills, conflict resolution abilities, and emotional self-regulation. These results underscore the importance of innovative, non-traditional approaches—such as music-based interventions—in preventing violence in educational institutions. Ultimately, the study confirms the potential of creative, interactive methodologies in fostering a safer, more harmonious learning environment amidst the psychological and social challenges posed by wartime conditions.

Keywords: aggression, violence, bullying, safe educational environment, emotions, violence prevention, music therapy.

Постановка проблеми. Безпечне освітнє середовище є однією з основних умов ефективного навчального процесу та гармонійного розвитку особистості. Проте в сучасних школах та університетах все частіше фіксуються випадки фізичного, психологічного та кібернасильства, що негативно впливають на емоційний стан, навчальну мотивацію та соціальну адаптацію учнів і студентів. Насильство у навчальних закладах може проявлятися у вигляді булінгу, цькування, дискримінації, а також вербальної й фізичної агресії.

Попри наявність законодавчих механізмів боротьби з насильством, проблема залишається актуальною через низьку обізнаність учасників освітнього процесу щодо способів протидії, недостатню ефективність превентивних заходів і брак комплексного підходу до її вирішення.

Рівень агресії, що зростає, вимагає розробки та впровадження ефективних методів її запобігання та корекції, що містить, зокрема, використання психотерапевтичних методів, таких як музична терапія чи арт-терапія.

Мета статті – проаналізувати проблему насильства в освітньому середовищі та визначити ефективні стратегії його запобігання у школах та університетах в умовах війни в Україні.

Аналіз останніх наукових робіт та публікацій. Проблематика насильства у школі є міждисциплінарною і досліджується в рамках таких галузей наукового знання, як психологія, педагогіка та соціологія. Окреслена проблематика входила в коло наукових інтересів таких науковців, як А. Барліт, А. Губко, С. Стельмах, А. Чернякова, І. Гайдамашко, К. Абсаямова, О. Шуміло та багатьох інших. У рамках української кримінології проблема насильства серед учнів ЗОНЗ та його профілактики висвітлена в працях І. Лубенець [3; 5].

Українські дослідники приділяють значну увагу цій темі. Зокрема, досліджуючи ефективність чинних законодавчих ініціатив М. Денисюк аналізує нормативно-правові аспекти боротьби з булінгом в Україні, Н. Лесько вивчає соціально-психологічні передумови агресивної поведінки серед учнів, наголошуючи на важливості комплексних превентивних програм [4].

Серед зарубіжних дослідників значний внесок у вивчення теми агресії та насильства зроблено Д. Ольвеусом [14], якій розглядає булінг, як систематичне насильство, що може мати довготривалі негативні наслідки для психічного здоров'я дітей та підлітків. К. Рігбі [2] досліджуючи групову динаміку насильства наголошує на ефективності антинасильницьких програм, які повинні працювати не лише з жертвами та агресорами, а бути спрямованими на зміну загальної атмосфери в навчальних закладах.

Д. Гоулман у своїй книзі «Емоційний інтелект» наголошує, що розбудова безпечного освітнього середовища через розвиток емоційного інтелекту є одним з ключових чинників у запобіганні насильству в школах та університетах [2].

Загалом, аналіз сучасних досліджень свідчить про необхідність інтеграції емоційного навчання в освітній процес як одного з ключових чинників формування безпечного середовища, а впровадження програм соціально-емоційного навчання має розглядатися як стратегічно важливий напрям реформування сучасної системи освіти в Україні.

Важливими поняттями в рамках окресленої проблематики є терміни «агресія» та «насильство». І. Шаблінський наголошує на тому, що ці поняття не є тотожними. Агресія розглядається як форма деструктивної поведінки на рівні біологічної матерії, що має певні межі та функціональну доцільність, зумовлену еволюційним розвитком живих організмів. Водночас насильство є проявом деструктивної активності в соціальному середовищі, обумовленим особливостями психічних процесів, що визначають соціальну взаємодію. Насильство можна розглядати як специфічну форму агресії, яка відрізняється якісними характеристиками та виникає виключно у людському соціумі [10].

З огляду на взаємозв'язок агресії та насильства в соціальному середовищі, особливого значення набуває дослідження деструктивних форм взаємодії у навчальних закладах. Однією з таких форм є булінг – систематичне цькування, що поєднує фізичну та психологічну агресію і спрямоване на завдання шкоди чи приниження іншої особи. Його виникнення тісно пов'язане з соціальними, психологічними та культурними факторами, що визначають рівень безпеки освітнього середовища.

Проблема булінгу в освітньому середовищі є однією з найгостріших соціально-психологічних проблем сучасності. К. Л. Ткаченко [7] в рамках наукової статті виокремлює такі види булінгу: фізичний булінг, вербальний булінг, соціальний булінг, кібербулінг.

Дослідження Д. Ольвеуса підтверджують, що булінг має чіткі ознаки: навмисність, повторюваність і дисбаланс сил між жертвою та агресором. Він наголошує, що булінг не є звичайним конфліктом, тому що жертва в більшості випадків опиняється у вразливому становищі та немає можливості захиститися самотійно.

Питання емоційної регуляції учасників булінгу, охоплюючи агресора, жертву та спостерігачів, також стають предметом наукових досліджень. Встановлено, що агресори часто мають низький рівень емпатії та підвищену імпульсивність. На фоні цього, брак емоційної регуляції, призводить до агресивної поведінки як способу впоратися з власними негативними емоціями.

Брак емоційної регуляції в осіб, які зазнають булінгу, призводить до підвищення рівня тривожності, зниження самооцінки, соціальної ізоляції, виникнення почуття безпорадності та депресії, негативно відображаючись на загальному психічному здоров'ї. Щодо свідків булінгу, які також зазнають негативних емоційних впливів, зокрема, почуття провини, страху або безсилля, відчуття морального дискомфорту через нездатність втрутитися або допомогти жертві, впливає на їхнє емоційне благополуччя та може призвести до десенсибілізації до насильства [5; 6; 7].

Саме тому питання запобігання булінгу в освітньому середовищі, як однієї з деструктивної форми насильства та агресії, потребує комплексного підходу до її вирішення.

З огляду на це, у різних країнах розроблено низку превентивних програм, спрямованих на боротьбу з булінгом. Однією з найбільш ефективних є фінська програма KiVa, яка ґрунтується на активному залученні спостерігачів у процес протидії цькуванню.

У тематиці розвитку емоційної регуляції у дітей і підлітків активно досліджуються також і арт-терапевтичні техніки, що часто використовуються у якості профілактичних засобів щодо агресії та насильства в освітньому середовищі. Зокрема, у дослідженні Т. Атрошенко, А. Домбровської [1], щодо профілактика агресивності серед внутрішньо переміщених осіб встановлено, що арт-терапія сприяє вираженню внутрішніх переживань через творчість, створенню безпечного простору для комунікації, зменшенню рівня агресії та емоційної напруги серед дітей і підлітків.

Розробка тематики запобігання насильству в освітньому середовищі доводить ефективність використання різних арт-засобів, у тому числі і музики та музичної терапії [8]. У дослідженні А. Вольфла [12], визначено особливий вплив музичної взаємодії на зменшення рівня агресивної поведінки, покращення навичок самоконтролю та емоційної регуляції.

Інші дослідження щодо застосування музичної терапії в освітньому середовищі, зокрема Макферран і Вольфл [13] також досліджують ефективність застосування музики, гри на інструментах та іншої музичної діяльності для запобігання та вирішення конфліктів. У дослідженні Т. Ю. Черноус [9] визначено, що використання музики та засобів музичної взаємодії сприяє емоційному навчанню, завдяки чому учасники краще усвідомлюють та висловлюють емоції, навчаються контролювати власні агресивні імпульси та застосовувати ефективні копінг-стратегії.

Аналіз наукових джерел, присвячених досліджуваній проблематиці, дозволяє виокремити низку чинників, що є протидією виникнення насильницьких проявів серед учнів та студентів в контексті освітнього середовища. Серед них особливе значення мають психологічні чинники (емоційна регуляція, творчість та спонтанність, емпатія), соціальні аспекти (активність, приналежність до групи) та культурні передумови (толерантність до агресії, протидія стереотипам, що виправдовують насильство). Взаємодія цих факторів створює сприятливі умови для деескалації агресії та насильства в рамках освітнього середовища.

Зниження рівня агресії та насильства у навчальних закладах можливе завдяки впровадженню ефективних підходів до розв'язання конфліктів. Одним із таких методів є розвиток у жертв і потенційних учасників конфліктів навичок саморегуляції та конструктивної комунікації. Відповідно до нашого дослідження, ключову роль у тематичі запобігання агресії та насильства відіграє особистість самого учасника конфлікту, який, завдяки розвитку відповідних компетенцій, набуває здатності самостійно здійснювати медіацію без залучення окремого посередника. Такій підхід дозволяє уникати ескалації конфліктів та сприяє формуванню усвідомлення відповідальності за власні дії.

З огляду на актуальність проблеми насильства у навчальному середовищі, та враховуючи обставини війни в Україні, що призводять до актуалізації теми агресії та насильства, пов'язаних із стресом та загрозою втрати життя, вважаємо доцільним здійснити детальний аналіз ефективності програми DrumPower у контексті сучасної української освітньої системи.

Матеріали та методи дослідження. Оцінка ефективності методу музичної терапії “DrumPower”, здійснювалась на базі короткотермінового пілотного проекту, проведеного на базі кафедри “Психологія” Національного університету Острозька академія. Проект здійснено за підтримки Andreas Tobias Kind Foundation та Freies Musikzentrum München.

Відповідно до завдання нашого дослідження передбачалось емпірично дослідити та проаналізувати основну проблематику теми насильства та агресії серед учасників тренінгу у сучасних умовах війни та визначити ефективність стратегії його запобігання в школах та університетах за допомогою методу музичної терапії “DrumPower”.

Методологія дослідження базувалась на вивченні психологічних особливостей, зокрема проявів агресії та її складових. З метою психодіагностики зазначених характеристик було використано опитувальник рівня агресивності Басса-Дарки та тест Руки Вагнера. Опитувальник Басса-Даркі є стандартизованим інструментом для оцінки агресивної поведінки та її складових. Методика містить 75 тверджень, на які респонденти відповідають у форматі «правда/неправда». За результатами тестування визначаються вісім шкал: фізична агресія, непряма агресія, роздратованість, негативізм, образа, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини, а також інтегральні показники індексу агресивності та індексу ворожості.

Методика широко застосовується в психологічних дослідженнях та клінічній практиці для діагностики рівня агресивності та особливостей міжособистісної взаємодії. Проективна методика «Руки Вагнера» призначена для оцінки агресивних тенденцій, соціальної адаптації та поведінкових установок учасників проекту “DrumPower”. Відповідно до методики, що містить 10 стимульних картинок із зображенням рук у різних позиціях та жестах, респонденти інтерпретують зображене, формулюючи припущення щодо можливих дій та намірів. Відповіді класифікуються за шкалами: агресія, залежність, комунікація, активність, страх, невизначеність та контроль, що дозволяє оцінити домінуючі поведінкові тенденції та когнітивні патерни інтерпретації соціальних ситуацій. Методика є високочутливою до прихованих агресивних установок і широко використовується в дослідженнях девіантної поведінки та особливостей емоційної регуляції.

Відповідно до дизайну дослідження діагностику проведено до початку та після завершення тренінгу “DrumPower”, що містив 5 музикотерапевтичних сесій, тривалістю по 1,5 години кожна.

У дослідженні брали участь група студентів 1 курсу, спеціальності Психологія Національного університету Острозька академія. Група складалась з 10 респондентів, 1 респондент чоловічої статі, 9 респондентів жіночої статі. Вік респондентів варіювався від 17 до 18 років.

Для аналізу даних було використано програмне забезпечення IBM SPSS. Було здійснено порівняльний аналіз отриманих результатів (до та після проведення психологічного впливу).

Для оцінки статистичної значущості змін за результатами опитувальника Басса-Дарки та Тесту руки Вагнера застосовано непараметричний критерій Вілкоксона, що є оптимальним для аналізу малих вибірок та оцінки змін у парних вимірюваннях (див. Табл. 1).

Таблиця 1

Результати порівняльного аналізу респондентів відповідно до опитувальника Басса-Дарки

№	Показник	M ₁	M ₂	M _{diff}
1	Фізична агресія	4,70	3,90	-0.80
2	Непряма агресія	5,20	4,60	-0.60
3	Роздратованість	6,10	4,80	-1.30
4	Негативізм	3,80	3,30	-0.50
5	Образа	5,50	4,10	-1.40
6	Підозрілість*	4,90	4,20	-0.70
7	Вербальна агресія	5,80	5,00	-0.80
8	Почуття провини	6,30	5,40	-0.90
9	Індекс агресивності	17,00	14,80	-2.20
10	Індекс ворожості*	12,00	10,10	-1.90

Відповідно до аналізу результатів опитувальника Басса-Дарки зазначено зниження показників за більшістю шкал опитувальника, що вказує на ефективність застосованої методики корекції агресивної поведінки. Однак, статистично значущі зміни відзначаємо лише за шкалою “індекс ворожості” ($\Delta = -1.90$; $p \leq 0.05$), що, відповідно до методики, свідчить про покращення емоційної саморегуляції та соціальної адаптації респондентів, вказуючи на зниження загального рівня ворожості та агресивності, підвищення довіри до людей та соціального оточення а також зменшення тенденції образливості та заздрості. Інший статистично значущий показник відзначено за шкалою “підозрілість” ($\Delta = -0.70$; $p \leq 0.05$), що вказує на покращення соціальної довіри респондентів, зменшення їхньої схильності до очікування недобррозичливих дій, позитивні зміни в особистісному розвитку.

Отримані результати відображають позитивні тенденції щодо впливу обраної методики на рівень агресії, але є недостатньо дослідженими та потребують подальшого опрацювання запропонованого методу на більшій вибірці респондентів.

Для перевірки ефективності тренінгу також було проаналізовано результати тестування на основі проективної методики тест Руки Вагнера, до та після проведення тренінгу.

Відповідно до отриманих результатів помічено зниження показника за шкалою агресія ($\Delta = -1,50$), що вказує на посилення внутрішньої динаміки уникання конфліктів та конфронтацій, а також відображає тенденцію до поступливості у комунікації, що є цілком імовірним щодо нашої групи респондентів, та підтверджується зростанням показника за шкалою “комунікація” ($\Delta = 0,90$). Поєднання цих двох характеристик описує загальні тенденції до доброзичливості, відображаючи миролюбний характер спілкування, що є несумісним із проявами насилля. Негативні зміни показник за шкалою “залежності” ($\Delta = -0,20$), може інтерпретувати як посилення тенденції респондентів до автономії та самостійності, що, поєднуючись із зростанням показників за шкалами “емоційність”, може вказувати на зростання чутливості до подій. На цьому фоні, зростання показника “демонстративність” може відображати спрямування адаптивних стратегій респондентів та компенсувати внутрішню самотність через соціальну активність або показову незалежність.

Таблиця 2

Результати порівняльного аналізу респондентів відповідно до тесту Руки Вагнера

№	Показник	M1	M2	M diff
1	Агресія	6,40	4,90	-1,50
2	Вказівка	3,20	3,90	0,70
3	Страх	3,50	3,80	0,30
4	Емоційність	4,30	5,10	0,80
5	Комунікація	2,90	3,80	0,90
6	Залежність	2,70	2,50	-0,20
7	Демонстративність	3,40	4,40	1,00
8	Індекс агресивності	3,40	3,40	0,00
9	Активна безособовість	4,90	5,60	0,70
10	Пасивна безособовість	3,70	3,40	-0,30
11	Опис	2,50	2,30	-0,20

Загальний аналіз показників відповідно до тесту Вагнера характеризує тенденції даної групи респондентів, як демонстрацію посилення емоційної активності та прагнення до соціального вираження, зниження проявів залежності та посилення тенденцій до автономії.

Отримані результати за методикою «Руки Вагнера» підтверджують тенденції, виявлені за опитувальником Басса-Даркі: зниження агресивності, зростання комунікативних навичок та покращення емоційної регуляції. Разом з тим, аналіз отриманих результатів за допомогою критерію Вілкоксона не дозволив встановити статистично значущі зміни за шкалами застосованої методики, що відповідно потребує подальшого уточнення та дослідження на більшій вибірці респондентів.

Із метою дослідження взаємозв'язків між шкалами опитувальників та для підсилення отриманих висновків було проведено кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта Тау-Кендалла.

Отримані результати засвідчили наявність значущих кореляцій між формами агресії та іншими психологічними характеристиками. Зокрема, встановлено високий позитивний зв'язок між фізичною агресією згідно з опитувальником Басса-Даркі та загальним індексом агресивності згідно з тестом Руки Вагнера ($r=.949$; $p\leq 0.001$), що підтверджує спільність їхніх механізмів у межах агресивної поведінки. Також фізична агресія демонструє позитивну кореляцію з вербальною агресією ($r=.949$; $p\leq 0.001$), що свідчить про схильність агресивних індивідів не лише до фізичних, а й до словесних форм агресії, відповідно розглядаючи дієвість методу на обидві форми агресії. Виявлена негативна кореляція між шкалами фізичної агресії та страху ($r=-.889$; $p\leq 0.001$), визначає стримуючий вплив почуття страху на агресивні імпульси. Також встановлено зв'язок між шкалою негативізму та пасивної безособовості ($r=.943$; $p\leq 0.001$), що відповідно до нашого дослідження вказує на ефективність впливу методу за умови високого рівня проявів у респондентів негативізму та схильності до опору, що підсилюються тенденцією до уникнення або пасивного реагування на зовнішні впливи. Виявлені негативні кореляції між агресивністю та комунікативними навичками ($r=-.698$; $p\leq 0.001$) підкреслили важливість застосування методу для стимуляції емоційної регуляції та покращення соціальної компетентності. Крім того, встановлений зв'язок між індексом ворожості та почуттям образи ($r=.882$; $p\leq 0.001$), враховуючи його негативну динаміку внаслідок експерименту вказує на доцільність використання методу, для зниження проявів агресії в досить стресових умовах.

Висока узгодженість між показниками різних форм агресії та відповідними проєктивними змінами свідчить про достовірність отриманих даних. Подальші дослідження можуть бути зосереджені на аналізі динаміки цих показників у довготривалій перспективі, а також на вивченні додаткових особистісних аспектів, що опосередковують рівень агресивності та соціальної адаптивності.

Висновки. Загалом, дослідження підтвердило, що безпечне освітнє середовище є визначальним фактором у запобіганні насильству та агресії в навчальних закладах. Аналіз наукових джерел засвідчив, що такі прояви агресії та насилля у час війни можуть стати системним явищем, зумовленим соціальними, психологічними та культурними чинниками, а профілактика останнього потребує комплексного підходу, що містить правові, педагогічні та психокорекційні заходи. Зважаючи на ці обставини, дослідження теми агресії та насильства постає важливим для розуміння причин і механізмів їх виникнення, а також для розробки стратегій їх подолання.

Згідно з аналізом результатів емпіричного дослідження ефективності методу «DrumPower» виявлено його позитивний вплив на розвиток здатності до емоційного самовираження та актуалізацію механізмів самопрезентації та сприяння переорієнтації респондентів із деструктивних стратегій на конструктивні форми соціальної взаємодії, відобразивши посилення проактивних тенденцій у поведінці респондентів, зокрема готовності до участі у спільних діях без акценту на домінуванні.

Результати, отримані в ході емпіричного дослідження, дають нам підстави зробити висновок, що запропонований тренінговий метод сприяє зниженню рівня агресивності та покращенню комунікативних навичок, сприяє зменшенню фізичної та вербальної агресії, розвитку емоційної регуляції та просоціальної поведінки студентів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці інтеграції та аналізі психокорекційних програм із застосуванням арт-терапії та методів розвитку емоційного інтелекту з учнями загальноосвітніх шкіл; у визначенні ефективності впливу різних методів та можливості їх інтеграції до наявних програм ненасильницької комунікації в сучасних школах та університетах України.

Список використаної літератури:

1. Атрошенко Т. Ю., Домбровська А. Г. Профілактика агресивності в дітей із числа внутрішньо переміщених осіб засобами арт-терапії // Інноваційна педагогіка. 2023. № 58(2). С. 156–159. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/58/part_2/32.pdf
2. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер. О. Замойський. Київ: Наш Формат, 2019, 512 с. (Оригінальне видання: Goleman D. Emotional Intelligence. 1995).
3. Душка А. Л. Булінг дітей з аутизмом // Психологія і соціальна робота. 2021. № 54(2). С. 54–63.
4. Леско Н. Захист дітей від насильства в освітньому середовищі України // Національний юридичний журнал: Теорія і практика. 2017. С. 65–68.
5. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Педагогічні науки. 2015. № 1(302). С. 169–173.
6. Курс лекцій: булінг (цькування) як явище, його форми та учасники / Тілікіна Н.В., Гольцберг К.О., Мельниченко А.А. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-iakiavische.pdf>
7. Ткаченко К. Л. Профілактика булінгу в початковій школі // Дослідження молодих вчених: від ідеї до реалізації проекту: IX Міжнародна науково-практична конференція. 2024. С. 180–181.
8. Черноус Т.Ю. Музична терапія та метод Drumpower як профілактика насильства в умовах війни // Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєнної реабілітації: збірник матеріалів IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 жовтня 2024 року) / уклад. В. С. Бліхар. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 396–400.
9. Черноус Т. Ю., Каламаж В. О. Активізація стрес-переборюваних стратегій майбутніх учителів початкових класів засобами музики. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2022. № 15. С. 62–71.
10. Шаблінський І. «Агресія» і «насильство» – не тотожні поняття // Політичний менеджмент. 2004. № 5. С. 82–91.
11. Jones M. Creative approaches to conflict resolution in schools // Advances in Psychology and Education: Proceedings of the International Conference. London: Springer, 2021. С. 112–130.
12. Wölfl A. The role of music in conflict resolution in schools // International Journal of Music Therapy. 2018. № 26(2). С. 112–130.
13. McFerran K., Wölfl A. Music Therapy in Educational Settings. New York: Routledge, 2019. 250 p.
14. Smith J. The role of art therapy in reducing school violence // Journal of Educational Psychology. 2018. № 32(4). С. 45–60.

References:

1. Atroshenko T. Yu., Dombrovska A. H. Profilaktyka ahresyvnosti v ditei iz chysla vnutrishno peremishchenykh osib zasobamy art-terapii // Innovatsiina pedahohika. 2023. № 58(2). S. 156–159. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/58/part_2/32.pdf
2. Houlman D. Emotsiyni intelekt / per. O. Zamoiskyi. Kyiv: Nash Format, 2019, 512 s. (Oryhinalne vydannia: Goleman D. Emotional Intelligence. 1995).
3. Dushka A. L. Bulinh ditei z autyzmom // Psykholohiia i sotsialna robota. 2021. № 54(2). S. 54–63.
4. Lesko N. Zakhyst ditei vid nasylstva v osvithomu seredovyshchi Ukrainy // Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal: Teoriia i praktyka. 2017. S. 65–68.
5. Sydoruk I. Bulinh yak aktualna sotsialno-pedahohichna problema // Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Pedahohichni nauky. 2015. № 1(302). S. 169–173.
6. Kurs lektsii: bulinh (tskuvannia) yak yavyshe, yoho formy ta uchasnyky / Tilikina N.V., Holtsberh K.O., Melnychenko A.A. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-iakiavische.pdf>
7. Tkachenko K. L. Profilaktyka bulinhu v pochatkovii shkoli // Doslidzhennia molodykh vchenykh: vid idei do realizatsii proektu: IX Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia. 2024. S. 180–181.
8. Chernous T.Yu. Muzychna terapiia ta metod Drumpower yak profilaktyka nasylstva v umovakh viiny // Psykholohiia osobystosti fakhivtsia v umovakh voiennoho chasu ta postvoiennoi rehabilitatsii: zbirnyk materialiv IKh Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii (25 zhovtnia 2024 roku) / uklad. V. S. Blikhar. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2024. S. 396–400.

9. Chernous T. Yu., Kalamazh V. O. Aktyvatsiia stres-pereboriuvanykh stratehii maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv zasobamy muzyky. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Psykhologhiia»: naukovi zhurnal. Ostroh: Vyd-vo NaUOA, cherven 2022. № 15. S. 62–71.
10. Shablinskyi I. «Ahresiia» i «nasylstvo» – ne totozhni poniattia // Politychnyi menedzhment. 2004. № 5. S. 82–91.
11. Jones M. Creative approaches to conflict resolution in schools // Advances in Psychology and Education: Proceedings of the International Conference. London: Springer, 2021. S. 112–130.
12. Wölfl A. The role of music in conflict resolution in schools // International Journal of Music Therapy. 2018. № 26(2). S. 112–130.
13. McFerran K., Wölfl A. Music Therapy in Educational Settings. New York: Routledge, 2019. 250 p.
14. Smith J. The role of art therapy in reducing school violence // Journal of Educational Psychology. 2018. № 32(4). S. 45–60.